

Van Bonn naar Berlijn

MAARTEN BRANDS*

Om meteen een misverstand uit de weg te ruimen: wanneer gesproken wordt over de verschillen tussen de 'Bonner Republik' en de 'Berliner Republik', dan gaat het niet in de eerste plaats om de verhuizing van de regering van Bonn naar Berlijn. Die verhuizing op zichzelf is uiteraard niet onbelangrijk, maar is toch eerder een bezegeling van veranderingen die zich al eerder hadden voltrokken of die zich nog aan het voltrekken zijn. Als de Duitse regering en het parlement in Bonn gebleven waren, zou dit in een aantal opzichten geen wezenlijk verschil hebben uitgemaakt.

Berlijn wijst Europa de weg naar Oost-Europa (Bron: Jeroen van der Velden)

Dé cruciale verandering is natuurlijk de val van de Muur en de daarop volgende, hoewel geenszins vanzelfsprekende, vereniging van de beide Duitslanden in oktober 1990. Er is geen land in de Europese Unie dat door de omwenteling in Oost-Europa zo in de kern van zijn bestaan is geraakt als Duitsland. De stabiele en overzichtelijke periode van de naoorlogse geschiedenis had voor de oude Bondsrepubliek weliswaar nadelen met zich mee gebracht, maar toch zeker ook grote voordelen, zoals een snel stijgende welvaart en een mate van vrede en veiligheid door bondgenootschappelijke bescherming die men daarvoor nooit had gekend. Met het einde van de Koude Oorlog is een aantal van de voordelen van die afscherming verdwenen. Van veel zaken moet afscheid genomen worden, of dat nu de D-Mark of het kleine, provinciale Bonn is. Er is een ander Duitsland aan het ontstaan dat geconfronteerd wordt met grote onzekerheden.

Met de Duitse eenwording is de Bondsrepubliek opnieuw de centrale macht op het continent geworden. De BRD is niet alleen groter geworden qua omvang en aantal inwoners, ook het aantal taken in de internationale politiek is duidelijk toegenomen. Het verenigde Duitsland heeft nieuwe verantwoordelijkheden gekregen en kan zich niet langer meer verschuilen achter de afgeschermden positie die het had ten tijde van de deling van Duitsland en van Europa. De tijd dat de Bondsrepubliek het grote internationale politieke beleid kon overlaten aan de Verenigde Staten en multilaterale organisaties als de NAVO of de VN is definitief voorbij. Kortom: voor Duitsland is het einde van de 'vakantie van de wereldpolitiek' aangebroken.

'VERWÖSTLICHUNG'

Het verenigde Duitsland is centraler in Europa komen te liggen: het is in de 'europäische Mit-tellage angekommen'. Berlijn ligt dichterbij Polen dan bij Frankrijk, biedt geen uitzicht meer op de Rijn, is ook ver verwijderd van de Lorelei. De integratie van Oost en West vindt nu plaats onder de ogen van de regering. Met de val van de communistische regimes zal Duitsland over enkele jaren niet langer de uiterste oostelijke punt van de Europese Unie zijn. De situatie in Midden- en Oost-Europa is voor de Bondsrepubliek van direct belang, omdat het baat heeft bij buurlanden die een stabiele politieke en economische ontwikkeling doormaken. Een eventuele mislukking van de

hervormingen in een van de oostelijke buurlanden zal de Bondsrepubliek blootstellen aan massale immigratie of politieke wanorde. Duitsland is dan ook de pleitbezorger bij uitstek geweest van de oostelijke uitbreiding van de Europese Unie. Dat Duitsland weer in het midden van Europa ligt, leidt echter niet zozeer tot de gevreesde 'Veröstlichung', alswel tot wat genoemd wordt: 'Verwöstlichung'. Het gaat hier om twee bewegingen: het Oosten poogt zo snel mogelijk te verwestelijken en het Westen heeft veel meer direct met Centraal- en Oost-Europa te maken dan vóór 1990.

Het verenigde Duitsland doet er alles aan om de betrouwbaarheid en continuïteit met de oude Bondsrepubliek te benadrukken. Kenmerkend daarvoor is dat ons alom wordt voorgehouden dat er door de verhuizing van Bonn naar Berlijn niet zoveel zal veranderen. Beklemtoond wordt dat Berlijn helemaal niet die metropool zal worden waarvoor het zo vaak in het buitenland wordt gehouden. Berlijn zal immers niet de financiële macht van Frankfurt overnemen en Hamburg blijft meer mediacentrum dan de nieuwe hoofdstad zal worden. In industrieel opzicht is Berlijn ook allesbehalve een zwaartepunt. En cultureel gesproken herinnert Berlijn toch ook helemaal niet aan de gouden cultuurjaren van weleer die zo droevig eindigden? Bovendien is Duitsland een federale staat met meer dan één centrum: München en Hamburg zullen zich niet door Berlijn laten terugdringen. Men vond dat de Bondsrepubliek eigenlijk geen grote hoofdstad nodig heeft, Duitsland heeft tenslotte eeuwenlang geen hoofdstad gehad. Zo zijn er nog talloze argumenten te noemen om duidelijk te maken wat men wil geloven: Berlijn wordt niet zo belangrijk of groot als vaak in het buitenland wordt beweerd.

Natuurlijk hebben al die argumenten een element van waarheid in zich, maar tegelijk produceren zij tezamen minder dan de halve waarheid. Wat opvalt in deze beweringen is een opmerkelijke neiging van vele Duitsers de eigen zaken kleiner voor te stellen dan zij in werkelijkheid zijn. Dat geldt vooral als het gaat om de macht van de Bondsrepubliek. Zeker in de jaren direct na de eenwording was er sprake van een in haar tegendeel omgeslagen 'Grossmannssucht'. Duitsland moest kennelijk zijn formaat nog vinden.

NIEUWE GENERATIE

In dit opzicht is er de laatste jaren echter het een en ander veranderd. De verhuizing van Bonn naar Berlijn valt nagenoeg samen met het aantreden van een nieuwe regeringscoalitie (SPD/Grünen) na de verkiezingen van september 1998 en daarmee met een nieuwe generatie van politici. Het is opmerkelijk dat deze nieuwe generatie van Schröder en de zijnen pragmatischer is ingesteld en minder terughoudend is waar het de belangen van Duitsland betreft. Zij mist de Europese bevoegenheid die zo kenmerkend was voor Kohl. Er is inzake de Europese integratie geen sprake meer van alles

of niets-verhalen die de geschiedenis en de toekomst in apocalyptische termen duiden. Deze generatie is in de eerste plaats naoorlogs. Had Helmut Kohl, geboren in 1930, de Tweede Wereldoorlog nog aan den lijve ervaren, de drie politici die nu verantwoordelijk zijn voor het defensie- en buitenlandse beleid van de Bondsrepubliek zijn geboren tussen 1944 en 1948. Het belangrijkste referentiekader van bondskanselier Schröder (1944), minister van Defensie Rudolf Scharping (1947) en minister van Buitenlandse Zaken Joschka Fischer (1948) is niet de oorlog, maar de welvarende jaren zestig, dat wil vooral zeggen het verzet tegen het 'establishment' en het 'imperialisme'. Alle drie waren zij in hun jonge jaren radicaal.

Schröder, die zichzelf een 'marxist' noemde, was begin jaren zeventig de leider van de 'Jungsozialisten' in Hannover, de jeugdorganisatie van de SPD. Ook Scharping heeft deze organisatie geleid. Bijna was de huidige minister van Defensie nog uit de SPD verwijderd omdat hij 'flyers' had verspreid waarin kwaad werd gesproken over de 'Bundeswehr'. Joschka Fischer was zeer actief in de linkse beweging van Frankfurt. Hij organiseerde strijdgroepen, predikte de revolutie en riep op tot arbeidersstakingen. Het roer moest radicaal om.

Vietnam, de protestbeweging, het NAVO-dubbelbesluit: het zijn deze momenten in de naoorlogse geschiedenis waarbij zij nauw betrokken zijn geweest. Deze generatie van 1968 is daarom minder opgepadeld met het voor Duitsland zo kenmerkende zware schuldgevoel over de Tweede Wereldoorlog. Mede hierdoor zijn Schröder en de zijnen, die inmiddels hun radicalisme ver achter zich hebben gelaten, experimenteler ingesteld en ook iets minder beducht om openlijk voor de Duitse belangen uit te komen. Het is een merkwaardige en opvallende 'renversement des fonctions': de conservatief en machtsrealist Helmut Kohl blijkt een grotere idealist en visionair geweest te zijn dan zijn linkse opvolgers, die pragmatischer en zakelijker zijn ingesteld.

Maar het zou veel te ver gaan om te zeggen dat het dienen van de Duitse belangen een

Phoenix Berlijn herrijst uit zijn as (Bron: Marco Bontje)

wending zou betekenen in nationalistische zin. Het is veeleer zo dat er openlijk over de eigen belangen wordt gesproken en dat er andere accenten gelegd worden: Duitsland tast wat minder snel in de toch al niet meer zo volle buidel en er is sprake van wat men de 'economisering' van het buitenlands beleid zou kunnen noemen. Duitsland wordt assertiever en Europa is minder het heilige substituuat voor het ondergegene verkeerde vaderland, zoals vóór Kohl.

Hiermee hangt samen dat er in de jaren negentig ook geleidelijk een ander politiek woordgebruik is ontstaan. Sommige termen die vijf jaar geleden nog volop in gebruik waren, hoor je nauwelijks meer, zoals terughoudendheid of 'Enthaltzaamkeit'. Ook zijn er minder geloofsbelijdenissen inzake de 'Westbindung' van de Bondsrepubliek. Oude waarden als vertrouwen, verankering en erkenning maken langzaam plaats voor nieuwe waarden en nieuwe voorkeurstermen, zoals onbevangenheid, nationale belangen, actief deelnemen, initiatieven. Het is gemakkelijker om aan te geven wat nog van de oude en de nieuwe Bondsrepubliek hetzelfde is gebleven. Daarbij moet nog een onderscheid gemaakt worden met al die dingen die formeel wel hetzelfde zijn gebleven, maar die qua betekenis toch net een slag anders zijn geworden, of het nu de grondwet betreft of de internationale

oriëntaties, zoals bijvoorbeeld de Frans-Duitse vriendschap.

CENTRUM

Deze houding zou zich, zoals gezegd, waarschijnlijk ook in Bonn hebben gedemonstreerd wanneer deze regering daar was gebleven. Berlijn is dus niet zozeer vanwege de verhuizing van regering en parlement, maar door de opheffing van de deling van Europa in een centrale positie terechtgekomen. Die positie wordt gekenmerkt door zijn eigen magnetisch krachtenveld. Berlijn is bezig uit te groeien tot een metropool, hoe provinciaals in menig opzicht voorlopig ook; een metropool met bevolkingsgroepen uit de gehele wereld.

Of men het wil of niet: Berlijn zal het centrum van Europa worden, zeker voor Centraal- en Oost-Europa, en veel sterker dan Parijs of Londen ooit kunnen zijn. Niet zozeer als regel- en al helemaal niet als machtscentrum, want de Bondsrepubliek zal, zoals het er nu uitziet, zoveel mogelijk Europese politiek blijven voeren en zich zo weinig mogelijk overgeven aan exclusief Duitse avonturen of 'Sonderwege'. De 'Westbindung' van de Europese en Atlantische

integratie zal blijven bestaan, maar zal wel drastisch van karakter veranderen met de 'Osterweiterung' van de Europese Unie en de zwakkere band met Washington.

Berlijn zal groeien als internationaal verbindingscentrum; tussen West en Oost, maar ook tussen Noord en Zuid. Berlijn is het geografisch centrum van Europa. Wanneer men op een kaart van Europa een lijn trekt tussen Parijs en Moskou en tussen Stockholm en Rome, dan kruisen de lijnen elkaar bij de Brandenburger Poort. Dat er geen zware industrie meer naar Berlijn gaat, is alleen maar een voordeel in deze postindustriële tijd. Een van de grootste uitdagingen waar Duitsland momenteel voor staat, is dat het de overgang moet zien te maken van een traditionele industriële samenleving naar een moderne, op informatie en communicatie gebaseerde diensteneconomie. Berlijn zal vooral een centrum worden voor informatie-technologie, toerisme, cultuur en politiek. Wat Brussel niet kan, namelijk het centrum van Europa worden, zal Berlijn wel worden. Niet omdat de Berlijners dat per se zo graag willen, maar omdat Duitsland na 1990 nu eenmaal een zwaarder takenpakket kreeg uit te voeren. Er komt heel veel op Duitsland

en in het bijzonder op Berlijn af en gemakkelijk zal het zeker niet worden.

Maar tegelijkertijd moet gezegd worden: nog nooit waren de vooruitzichten zo gunstig. Duitsland is omringd door maar liefst negen bevriende buurlanden, een situatie die een gunstig perspectief biedt voor de toekomst. De tegenstelling met de eenwording van 1871 kon niet scherper zijn. Was er onder Bismarck sprake van een eenwording door oorlog, in 1990 vond de eenwording plaats op basis van instemming van alle burens en partners, hoe sterk de aanvankelijke aarzeling van sommige burens ook is geweest. Wij zien nu onder onze ogen hoe Duitsland bezig is zijn 'tweede kans' te grijpen. En Berlijn, de stad van veel symbolen, maar toch vooral van de phoenix, speelt daarin een cruciale rol.

*Maarten Brands is wetenschappelijk directeur van het Duitsland Instituut van de Universiteit van Amsterdam (<http://www.dia.uva.nl>).

AME

Amsterdam study centre for the Metropolitan Environment *Instituut voor Stedelijk Onderzoek en Ruimtelijk Beleid*

Nieuwe Prinsengracht 130, 1018 VZ Amsterdam
T (020) 525 4062, F (020) 525 4051, E-mail AME@frw.uva.nl

Het Amsterdam study centre for the Metropolitan Environment verricht sociaal wetenschappelijk onderzoek naar steden en verstedelijkte gebieden. In het instituut werken circa 20 stafleden en 30 promovendi op het terrein van de sociale geografie, stedelijke economie, planologie, demografie en stadssociologie.